

Ujvári Hedvig

**Adalékok a pesti német nyelvű lapok,
elsősorban a *Pester Lloyd* zenekritikusainak pályaképehez
a kiegyezés utáni időszakban**

Problémafelvetés

Amikor Falk Miksa 1867 decemberében átvette a *Pester Lloyd* vezetését, nyomban három cikkben fejtette ki újságírói programját, illetve a lap politikai irányultságát.¹ Mindenekelőtt az újság munkatársait szólította meg, akik nélkül nem lenne képes a rábízott feladatok elvégzésére. A lap körül tömörülő „tiszteséges irodalmi erőkre”, valamint az élet számtalan területéről az újság körül felsorakozó kitűnő szakemberekre támaszkodhat, akikben nemcsak a jóakarát, de a képesség is megvan ahhoz, hogy biztos szellemi-szakmai háttérrel biztosítsanak számára, illetve a közös cél érdekében, ami „Magyarország szellemi és anyagi felemelkedését” jelenti.²

A *Pester Lloyd* már az 1854-es indulását követően is hangsúlyt fektetett a gazdasági és politikai hírek mellett a sokrétű kulturális tájékoztatásra, a híreken felül elsősorban a tárcarovatában. Falk egyik fő törekvésékként határozta meg, hogy lapja számára a legjobb publicistákat szerezzék meg. Ez sikerült is neki, így többek között Sturm Albert, Dux Adolf, Hevesi Lajos, Silberstein-Ötvös Adolf, Nordau Miksa, Hevesi Lajos, Vámbéry Ármin révén elsőrangú irodalmi és színikritikák vagy éppen útirajzok jelentek meg az újságban. Az irodalmi, színházi, képzőművészeti kritikákon, tárcákon, híreken kívül Budapest, illetve Bécs zenei életével, eseményeivel kapcsolatos írások is rendszeresen helyet kaptak a lapban, elsősorban Schütz Miksa, Theodor Helm és Oskar Berggruen révén. Mellettük meg kell még említeni Gotthard Wöhler nevét is, aki az 1867 és 1876 között fennálló *Ungarischer Lloyd* zenei referense volt. A zenei szakírók pályaképeinek rekonstrukciójához elsősorban a hazai sajtóból kinyerhető információkra lehet támaszkodni.

A gyorsírástól az egyetemi katedráig: Schütz Miksa pályaképe

Schütz Miksa rövid, de sokrétű munkássága a jogi tanulmányoktól kezdve a parlamenti gyorsíráson át a *Pester Lloyd* és a *Budapesti Szemle* zenészeti témájú tárcáin és híradásain keresztül a zeneelmélet és -történet oktatásáig terjedt, majd

¹ *An die geehrten Leser des „Pester Lloyd” és további két cím nélküli közlemény = Pester Lloyd, 1867. december 21., 299, 2.*

² *Uo.*

alig 36 évesen tragikus véget ért. A teljes pályaképhez hozzátartozik a komponálás is, melynek produktumai a kortársak előtt sem maradtak ismeretlenek, valamint sajtó- és zenetörténeti szempontból az a tény, hogy Schütz volt a *Pester Lloyd* azon újságírója, aki az 1884-ben megnyílt Magyar Királyi Operaház első éveinek működéséről, programjáról, műsorpolitikájáról, s nem utolsósorban annak finansiális és egyéb problémáiról tudósíthatott.

Schütz Miksa 1851. november 19-én született Gevicsben (Morvaországban).³ Apja, Schütz Manó a családjával még a Bach-korszakban került Magyarországra. „Az lett volna a feladata, hogy germanizáljon, de már elejétől fogva éppen ellenkező irányban működött, és csakhamar maga is megtanult magyarul”.⁴ A tudomány embereként elsősorban hittant és francia nyelvet oktatott tanárképzős hallgatóknak, de a zsidó leányárvaházban is dolgozott.⁵ Schütz testvérei közül egyik lánytestvére festőnőként tevékenykedett,⁶ fiútestvére a petróleumfinomító gyár hivatalnokja volt.⁷

Schütz tanulmányait az 1860-as években a Pesti Királyi Katolikus Főgimnáziumban (V. kerületi Magyar Királyi Állami Berzsényi Főgimnáziumban) végezte. Az iskolai értesítők szerint a 2. osztályban noha „Szépírás” tantárgyból elégtelen osztályzatot kapott, a tanév végén kitűnő teljesítményéért könyvjutalomban részesült.⁸ A következő két tanévet ugyancsak kitűnő eredménnyel és könyvjutalommal zárta. Az 5. osztályban is maradt a kitűnő tanulmányi eredmény, az iskolai értesítő szerint rendkívüli tárgyként műéneket tanult, jó eredménnyel.⁹ Hatodik osztályban év végén jeles rendű volt, hittanból és görög nyelvből kitűnő eredménnyel végzett. A hetedik osztályt is jeles átlaggal zárta, latinból kitűnő eredménnyel, ami a 74 fős évfolyam esetében a 6. legjobb teljesítménynek számított.¹⁰

³ A születés pontos idejét a *Nemzet* adja meg, Szinnyei csak a halálozás dátumát közli. Ld. *Halálozások = Nemzet*, 1888. szeptember 12. (reggeli kiadás), 2169 (252.), 2–3, valamint SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 12, Bp., Kiadja Horánszky Viktor, 725.

⁴ *Egyenlőség*, 1890. január 5., 1, 12.

⁵ *Uo.* és *Egyenlőség*, 1888. szeptember 16., 36, 9.

⁶ Házasságkötéséről a napilapok is hírt adtak: „*Dr. Fried Samu budapesti orvos ma vezette oltárhoz Schütz Eugéniát, Schütz Miksa boldogult zenekritikus nővérét.*” = *Pesti Napló*, 1889. május 2., 120, 3.

⁷ *Egyenlőség*, 1890. január 5., 1, 12.

⁸ *A Pesti Kir. Kath. Főgymnasium ifjuságának érdemsorozata és tanári személyzete az 1862/3. tanév második felében.* Pest: Trattner, 1863. https://adt.arcanum.com/hu/view/Budapest_B391_5kerAllamiFogimm_B393_1862/?query=sch%C3%B0t%C3%B0miksa&pg=7&layout=s

⁹ https://adt.arcanum.com/hu/view/Budapest_B391_5kerAllamiFogimm_B396_1865/?query=sch%C3%B0t%C3%B0miksa&pg=21&layout=s

¹⁰ Az érettségi évében (1868/69. tanév) az iskolai értesítőben azt tüntetik fel, hogy az eredményeket majd csak a jövő évi kiadványban adják meg, ez viszont digitálisan nem hozzáférhető.

Schütz már fiatalon kapcsolatba került a sztenográfiával;¹¹ a zsidó kongresszuson (1868) ő és Singer Zsigmond¹² voltak a gyorsírók. Később a magyar parlament egyik gyorsírójaként folytatta még hosszú évekig ezt a tevékenységet.¹³ Tudását a szakképzésben is hasznosították, többek között a pesti gyorsíró egyesület vizsgabiztosaként,¹⁴ valamint tankönyvszerzőként,¹⁵ s nem utolsósorban oktatóként¹⁶ (német nyelven is).

A középiskola befejezése után a pesti egyetem jogi karára iratkozott be, melyet vélhetően 1873-ban fejezett be,¹⁷ mellette pedig zenei tanulmányokat¹⁸ is folytatott. Az 1873. évi bécsi világi kiállításon a magyar sajtó képviselőjében a kiállítási magyar bizottságnál Schütz Miksa és Jacobi Ödön voltak hivatalosan bejelentve az *Ungarischer Actionär* képviselőjében.¹⁹

Újságírói munkássága kapcsán a *Nemzet* megjegyzi: „Tevékenységének nagy részét a »Pester Lloyd« zenészeti rovata vette igénybe, melyet 1873 óta szerkesztett.”²⁰ Ez a megállapítás mélyebb vizsgálódást igényel; jelenleg az támasztható alá, hogy Schütz Miksa a *Pester Lloyd* zenei rovatánál folyamatosan jelen volt 1878 júniusa és 1888 júniusa között, egy évtized alatt számtalan tárcával és rengeteg kisebb írással, koncert- és operabeszámolóval gazdagította a lapot. Emellett

¹¹ Gyorsírók versenyén is kimagasló eredménnyel szerepelt. = *Fővárosi Lapok*, 1869. május 13., 108, 431.

¹² Singer Zsigmond (1850–1913): Pápán született, majd középiskoláit Pesten, a jogot Bécsben végezte. 1872-től volt a *Neue Freie Presse* munkatársa, majd 1876-tól annak pesti tudósítója. Falk távozását követően 1906-tól a *Pester Lloyd* főszerkesztőjeként tevékenykedett.

¹³ *Egyenlőség*, 1888. szeptember 16., 36, 9. Ld. továbbá: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék, 1885–1886* (4. évf.), 3, Hatóságok, intézetek, egyesületek stb. „A képviselőház hivatalnokai / Bureaux des Abgeordnetenhauses” alatt a „Gyorsíró-iroda / Stenographen-Bureau” részben szerepel Schütz Miksa neve is. Bp., Franklin-Társulat, 184.

¹⁴ Ld. *Budapesti Közlöny*, 1871. december 16., 288, 6329.

¹⁵ Schütz szerkesztette azt a *Gyorsírászat olvasókönyvet*, amely Markovics Iván *Gyorsírászata* hatodik kiadásához készült. = *Budapesti Közlöny*, 1871. január 20., 16, 322; *Magyar Ujság*, 1871. május 11., 108, 3.

¹⁶ Ld. *A Hon*, 1870. július 6., 151, 1.

¹⁷ *A Magyar Királyi Tudomány-Egyetem személyzete 1869–70*, Buda, 1870, 30. Ezt követően az 1872–73. tanévig minden értesítőben szerepel, valószínűsíthető, hogy tanulmányait 1873-ban fejezte be. [https://adt.arcanum.com/hu/view/ELTE_Almanach_1869/?query=SZO%3D\(sch%C3%BCtz%20miksa\)%20AND%20DATE%3D\(1869--1872\)&pg=31&layout=](https://adt.arcanum.com/hu/view/ELTE_Almanach_1869/?query=SZO%3D(sch%C3%BCtz%20miksa)%20AND%20DATE%3D(1869--1872)&pg=31&layout=)

¹⁸ „A Nemzeti Zenede képezte ki nyolczadfél évtizedes működése során majdnem mindazokat a művészeket, kiknek a mai zenei életünkben vezető szerepük van.” A közreadott névsorban szerepel Schütz Miksa is mint itt végzett növendék. Ld. *A József Főherczeg Úr Ő Fenségének fővédnöksége alatt álló Nemzeti Zenede Évkönyve az 1912/1913. iskolai évről*, szerk. Kern Aurél, Bp., 1913, 7.

¹⁹ *Képes Kiállítási Lapok*, 1873. május 15., 4, 45. Az *Ungarischer Actionär* nemzetgazdászati szakközlöny volt, 1873-ban a 8. évfolyamában járt. Ld. egy hirdetését pl. *Borsszem Jankó*, 1871. január 1. 157 [oldalszám nélkül].

²⁰ *Nemzet*, 1888. szeptember 12., 2169 (252), 3.

magyar nyelven is publikált, például a *Magyarország és a Nagyvilág* hasábjain,²¹ valamint jelentek meg írásai a Bodnár Zsigmond szerkesztette *Havi Szemlében*²² is. Az utóbbi kapcsán jegyezte meg a *Fővárosi Lapok*: „Zenészeti szemlét Schütz Miksa írt bele, a ki igen alapos zeneíró s örvendünk rajta, ha nem csupán a »P. Lloyd«, hanem a magyar irodalomnak is szakmunkása lesz.”²³

Az 1880-as években a publikációs lehetőségek még tovább bővültek, mivel Schütz Miksa, Keszler József és dr. Hubay Károly jegyezte a *Harmónia* című kritikai hetilapot, amely kezdetben zenészeti lapként indult, majd nyitott a színművészet, irodalom és képzőművészet irányába is. A kiadvány vasárnaponként jelent meg, s évi húsz zeneműmellékletet ígért az előfizetőknek.²⁴ A vállalkozás azonban tisztavirág életűnek bizonyult: az irányváltás után néhány hónappal „pártolás hiányában” már a megszűnéséről lehet olvasni.²⁵

²¹ [Cím nélkül, a wagnerizmusról] = *Magyarország és a Nagyvilág*, 1877. április 1., 13, 203–204; *Nemzeti Színház (Pál és Virginia)* = *MNV*, 1877. június 17., 24, 379–380; [Cím nélkül, több koncertbeszámoló] = *MNV*, 1877. december 2., 48, 764–765; [Cím nélkül, több koncertbeszámoló] = *MNV*, 1877. december 23., 51, 810–811.

²² *Zenészeti Szemle* = *Havi Szemle*, 1879. január–március (2. kötet), I, 89–98; *Zenészeti Szemle (Hangversenyek: Joachim, Brahms – Saint Saëns – Zichy Géza gr. – Művészestély – Opera: Lahor Királya)* = *Havi Szemle*, 1879. április–június (3. kötet), I, 82–88.

²³ *Fővárosi Lapok*, 1879. január 12., 9, 44. – Jelen tanulmányban nem kívánunk részletesen zenetörténeti szakkérdéseket fejtegetni, de Schütz Miksa esetében nem lehet elmenni az ún. Liszt-polémia mellett, mivel Sagittarius név alatt megjelentetett egy 37 oldalas írást *Franz Liszt über die Juden* (Bp. é. n. [1881]) címmel, amely heves vitát váltott ki. (A *Pester Lloyd* 1881. november 23-i számának mellékletében már felhívta az olvasók figyelmét a brossúrára.) Schütz jóval fiatalabb volt Lisztnél, de kritikusként konzervatív nézeteket vallott. Lisztről komponistaként lesújtó véleménnyel volt, vitatta műveinek eredetiségét. Richard Wagner antiszemizmusa miatt is Lisztet okolta, ugyanakkor a *Pester Lloyd*-ban olvasható Wagnerrel kapcsolatos írásai tiszteletről árulkodnak. Részletesen ld. HAMBURGER Klára, *Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása, Második rész 1881–1886 = Muzsika*, 44(2001), 1, 11–17, itt 13. Évekkel később Liszt *Királydaláról* írt cikke miatt (SCHÜTZ, Max, *Im königlichen Opernhause* = *Pester Lloyd*, 1885. március 26., 84, 2), melyet a zenetanárok egylete „idomtalan támadásnak” nevezett, a zenészek hivatalos állásfoglalást akartak kiadni. Ifj. Ábrányi Kornél azonban „nem tartja Schütz Miksát, a támadó cikk íróját, oly erkölcsi súlylyal bíró embernek, hogy vele szemben Liszt Ferenc elégtételre szorulna; azért kéri a felirat eszméjét elejteni s helyébe jegyzőkönyvi kivonat alakjában nyilatkozat szövegezését ajánlja, mely az összes hazai és bécsi lapoknak megküldessék. Taisz Elek hozzájárul ez indítványhoz, bár – úgymond – ’az a pokrócos modor más eljárást érdemelne.’” Ld. *Pesti Hirlap*, 1885. április 1., 90, 4.

²⁴ *Budapesti Hirlap*, 1883. december 8., 338, 3. Részletesen: *Nemzet*, 1883. december 8., 457 (337), a *Harmónia* egy előfizetési felhívása: *Ország-Világ*, 1884. április 26., 17, 283.

²⁵ A *Fővárosi Lapok* elítélte az orgánium gyakorlatát: „mint kritikai lap elveket, eszméket, nem képviselt. Ha ebből a lapból merítette volna a közönség a kritikai igazságot, akkor ma az ország legelső drámai színésznőjét a népszínház személyzetében kellene keresnie [...]. Mert így osztották ott a dicsérés és ócsárlás mértékét hébehába.” = *Fővárosi Lapok*, 1884. május 6., 107, 703.

Noha Schütz Miksa munkássága elsősorban zenekritikusként végzett tevékenysége folytán jelentős, a kortárs énekesek szívesen interpretálták a dalait.²⁶ Zeneszerzőként az 1880-as évek elején jelentkezett, a napi sajtó dalszerzeményeinek sikereiről rendszeresen beszámolt. Theophile Gautier szövegéhez írta *Barcarolle* című művét, amely „dallamossága, mint szabatos, kerek formája által kelt figyelmet”, így ígéretes kezdésnek tűnt.²⁷ Ez a műve és egyéb dalai rendszeresen szerepeltek a hangversenypódiumokon, többek között Grünfeld Alfréd (1852–1924) zongoraművész és Gassi Ferenc,²⁸ a nemzeti színház tenoristája előadásában.²⁹ Ugyanők külföldön is szívesen adták elő Schütz szerzeményeit.³⁰ Wiltne³¹ szintén örömmel énekelte Schütz szerzeményeit,³² akárcsak Risley Lélia³³ vagy Henderson Mária,³⁴ Malecz-

²⁶ Dalai elsősorban „üdeségük és megragadó bensőségük miatt keltettek figyelmet” = *Nemzet*, 1888. szeptember 12., 2169 (252), 3.

²⁷ *Ellenőr*, 1880. március 9., 115, 3. A kotta megjelenéséről már korábban beszámolt a lap: *Ellenőr*, 1880. febr. 24., 91, 3. A dal megjelenése az élclapok figyelmét sem kerülte el: „»Barcarolle« czime egy szeretetreméltó dalnak, melynek szerzője Schütz Miksa a »P. Lloyd« ép oly alapos mint finom izlésű s vonzó előadásu zene-bírálója. E dalt – melynek szövegét Gauthier Teofil, ez előkelő francia költő és aesthetikus szolgáltató – mintha francia írta volna igazán: annyi benne a báj s zongorakisérete gyöngéd és játszi. A hazai s bizonyára a külföldi »bonne compagnie« termeiben is nemsokára fel fog zendülni e dal. Csak- az istenért, ne oly sűrűn, mint az a kikerülhetetlen. »Si vous n’avez rien à me dire!« a művet (ne maradjon egyetlennek) Pirnitzer F. adta ki.” = *Borsszem Jankó*, 1880. március 13., 638 (13), 10.

²⁸ Eredetileg Glatz Ferenc (1850–1896), operaénekes, zeneszerző.

²⁹ *A Hon*, 1880. április 24., 101, 2; április 27., 104, 2–3, továbbá: *Fővárosi Lapok*, 1880. április 18., 89, 442; április 27., 96, 479.

³⁰ *A Nicht mit Engeln im blauen Himmelszelt* kezdetű dal marienbadi sikeréhez ld. *Ellenzék* [Kolozsvár], 1881. augusztus 4., 177, 3.

³¹ Marie Wilt (1833–1891) osztrák opera-énekesnő, Budapesten is sokszor fellépett.

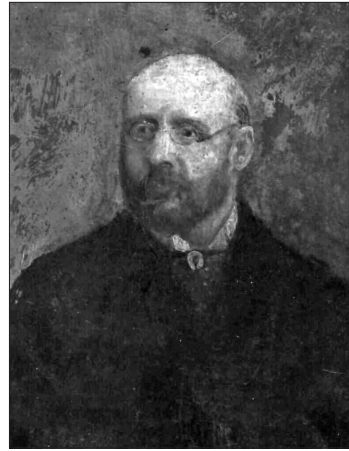
³² Néhány példával szemléltetve: az izraelita nőegylet jótékonyági hangversenyén = *A Hon*, 1882. február 5., 36, 3; népkonyha javára = *Pesti Hírlap*, 1882. február 8., 32, 1. mell. és február 14., 45, 4; valamint *Fővárosi Lapok*, 1882. február 14., 36, 234. A nyári szünetekben is szívesen lépett fel jótékonyági hangversenyen, pl. ld. *Pesti Hírlap*, 1882. július 22., 200, 1. mell. 1885-ben Gőczy Rezső zongoraművész közreműködésével adta elő Schütz Miksa *Für Einen* és *Schlag die Tschadra zurüch* című szerzeményeit = *Pesti Napló*, 1885. november 18., 317, 2.

³³ Risley Lélia (18?–1892) amerikai opera-énekesnő, a Nemzeti Színház, majd a Magyar Királyi Operaház tagja 1882 és 1888 között. „Egy hangzatos és hatásos dalt énekelt Schütz Miksától (»For, somebody«)” = *Nemzet*, 1883. október 25., 293, 3.

³⁴ Jótékonyági hangversenyen Henderson Mária „Schütz Miksa egyik dalának rokonszenves, csinos előadásával tűnt ki”. = *Nemzet*, 1883. december 5., 454, 3.

kyné,³⁵ Rotter Gizella,³⁶ Rothauser Teréz,³⁷ vagy éppen Papier Róza³⁸ és Major Janka³⁹. A tenoristák közül megemlíthető még Broulik Ferenc⁴⁰ Schütz-interpretációja.

Schütz Miksától a szervezést igénylő praktikus dolgok sem álltak távol. Ő vetette fel a magyar nemzeti zongoragyár életre hívásának szükségességét is, mivel megelégette, hogy éves szinten jelentős összegek vándorolnak hazánkból e célból külföldre.⁴¹ Kezdeményezése mellé odaállt tk. Wahrmann Mór, Hegedűs Sándor (1847–1906) országgyűlési képviselő, valamint Hubay Károly is.⁴² A zongoragyár létesítésére kiküldött végrehajtó bizottság abban állapodott meg, hogy a bizottsági tagok a kérdés technikai oldalának tanulmányozása végett meglátogatják a külföldi (olasz- és németországi, valamint a bécsi) zongoragyárakat, majd szeptemberben összegzik a tapasztalataikat.⁴³

1. ábra. Schütz Júlia:
Dr. Schütz Miksa portréja
(MILEV, accessed March 17, 2023,
[http://collections.milev.hu/items/
show/29077](http://collections.milev.hu/items/show/29077))

³⁵ Maleczkyné Ellinger Jozefa (1852–1920): magyar opera-énekesnő. 1884-ben egy jótékonyági hangversenyen Schütz Miksa *Zulejkháját* adta elő = *Nemzet*, 1884. december 17., 824, 3.

³⁶ Rotter Gizella (1858, másutt: 1866–1928) a Magyar Királyi Operaház tagja volt 1884 és 1903 között. Egy, a budapesti református főgimnázium javára rendezett hangversenyen énekelt Schütz egyik dalát. Ld. *Nemzet*, 1884. december 24., 831, 2.

³⁷ Rothauser Teréz (1865–1943) sikereit Berlinben érte el, de még pesti évei alatt szívesen tűzött műsorára Schütz-dalt, tk. A *Für Einen* címűt. Ld. *Nemzet*, 1886. december 30., 1557, mell.

³⁸ Papier Róza, férje után Paumgatner (1859–1932): bécsi opera-énekesnő, pedagógus, a Bécsi Udvari Opera tagja 1881 és 1891 között. A Hubay–Popper-kvartett hangversenyein férjével együtt gyakran vett részt, tk. Schütz *Ausfahrt* című dalát énekelt. Ld. *Fővárosi Lapok*, 1887. március 31., 89, 643. A Rothauser Teréznél már hivatkozott *Für Einen* című dalt Papier is műsorára tűzte, melyet „igaz érzéssel” interpretált. „Eltalálta épp úgy a nemes hangot, melyet a dal stylusa követel, mint a dal hangulatát.” Ld. *Nemzet*, 1888. február 22., 1970 (53), 3. Ugyanerről írt a *Fővárosi Lapok* (1888. február 2., 33, 361) is.

³⁹ Major (Mayer) Janka Major J. Gyula (1858–1925) zongoraművész, zenetanár, zeneszerző testvére volt, 1889-ben a rotterdami színház tagja. Első önálló koncertjén tk. Schütz egy dalát énekelt. Ld. *Nemzet*, 1888. május 3., 2040, (123) 3.

⁴⁰ A cseh származású Broulik Ferenc (1854–1931) 1884 és 1904 között megszakítással működött a Magyar Királyi Operában. Egy, a fővárosi Vigadóban adott hangversenyén tűzte műsorára tk. Liszt, Schütz, Steiger és Zimány műveit, melyeket „ugyanazzal a finomsággal és kiváló intelligenciával interpretálta, mint a minap a régi mesterekét. [...] Schütz Miksának ’Schlag die Tscharda zurütk’ kezdetű lendületes dalát meg is kellett ismételnie.” Ld. *Pesti Hírlap*, 1885. március 24., 82 (2240), 4.

⁴¹ A kérdés ipari, kereskedelmi hátteréhez, előzményeihez ld. *Pesti Napló*, 1883. május 18., 135.

⁴² *Pesti Hírlap*, 1883. május 13., 132, 12–13; *Pesti Napló*, 1883. május 25., 142, 2.

⁴³ *Pesti Napló*, 1883. június 3., 151. mell.

Ugyancsak 1883-ra datálódik, hogy az elhunyt Volkmann Róbert (1815–1883) tiszteletére művészek és barátok azonnal bizottságot hívtak életre azzal a céllal, hogy országos méretű adománygyűjtés révén közös erővel méltó síremléket állítsanak a zenésznek. A választmányba gróf Zichy Géza elnök és Falk Miksa alelnök mellett helyet kapott választmányi tagként Schütz Miksa is.⁴⁴

Schütz közreműködött a Neményi Ambrus jegyezte *Das moderne Ungarn* című német nyelvű kiadvány létrejöttében is.⁴⁵ Neményi vállalkozásához a legjobb szakírókat kérte fel, így Heinrich Gusztáv, Péterfy Jenő, Ágai Adolf, Jókai Mór, Riedl Frigyes, Pulszky Ferenc, Herman Ottó, Vámbéry Ármin vállalta a közreműködést. A magyar színművészet helyzetéről dr. Ötvös Adolf, míg a magyar opera jelenkori állapotáról Schütz Miksa írt.⁴⁶ Ismeretterjesztő tevékenységét előadások révén is kifejtette, pl. a Faust-téma zenei kapcsolódásairól tartott felolvasóestjéről hosszasan beszámolt a napisajtó is.⁴⁷

Schütz szaktudását a tudományos pályán is kamatoztatni kívánta, így hírlapírói tevékenysége mellett egyetemi karrierjét is elindította az 1880-as években. Publikációiban is megmutatkozott ez a szándék: 1886-tól a *Budapesti Szemlé*ben egyre nagyobb ívű zenei tanulmányokat adott közre.⁴⁸ A pesti egyetem 1887–88. évi

⁴⁴ Ld. *Nemzet*, 1883. december 23., 471 (351), 3, továbbá: *Pesti Hírlap*, 1883. november 27., 327 (1767), 3.

⁴⁵ *Das moderne Ungarn, Essays und Skizzen*, Hg. v. Dr. Ambros Neményi, Berlin, Hoffmann & Comp, 1883. Ismertetés: *Fővárosi Lapok*, 1883. október 25. és 26., 251. és 251. sz.

⁴⁶ Ld. *Nemzet*, 1883. július 4., 182, 3. A *Fővárosi Lapok*ban Csicseri Bors egy két részre oszló terjedelmes recenzióban ír Neményi kötetéről. Schütz tanulmányáról az alábbiakat írja: „Csak néhány lapon mondja el Schütz Miksa a magyar opera történetét. Nem az ő hibája, ha többre nem tudott terjeszkedni. Kimutatja, hogy a mi népdalunk motívumai nem elégségesek arra, hogy belőlök szimfonikus és operai zenét lehessen kifejteni. A mi talán vita tárgya. Erre nézve az akták korán sincsenek még befejezve. Ha egy híres olasz építő mester a szüregállásban meglátta egy magyar architektura alapvonalait, a népdal csak annál bővebb anyagot szolgáltathat egy magyar operai stíltre.” = *Fővárosi Lapok*, 1883. október 26., 251, 1602. Berzeviczy Albert a *Nemzet* hasábjain írt a kötetéről. A zenével kapcsolatos részről csak annyit jegyez meg, hogy Bartalus István által történeti és nagyon szakszerű részek a magyar zenéről és zenészekről, valamint a Schütz által írt fejezet a magyar dalról kiegészítik egymást. = *Nemzet*, 1883. október 13., 281. sz. mell.

⁴⁷ Ld. *Pesti Hírlap*, 1883. február 1., 32 (1472), 4; *Magyar Polgár* (Kolozsvár), 1883. február 2., 27, 6. Noha leginkább zenekritikáival keltett feltűnést, melyek egy része a *Pester Lloyd*ban jelent meg, más témájú cikkeket is írt; már elismert zenekritikusként 1884-ben például Falk őt küldte a szerb vasutak belgrádi vonalának ünnepélyes megnyitására. Ld. *Nemzet* (esti kiadás), 1884. szeptember 3., 722 (244), 2.

⁴⁸ *A magyar dalmű (1884–1886)*, (Erkel Ferencz István királya – Mihalovich Ödön Hagbarth és Signéje) = *Budapesti Szemle*, 1886, 48, 11, 303–313; *Zenészeti szemle (Sárosi Ferencz Abencerage dalműve)* = *Budapesti Szemle*, 1887, 49, 122, 266–282; *Zenészeti szemle (Goldmark: Merlin)* = *Budapesti Szemle*, 1887, 52, 131, 265–275; *Goethe „Faust”-ja a zenében* = *Budapesti Szemle*, 1887, 52, 132, 372–403; *Zenészeti szemle (Delibés: Lakmé; Verdi: Otelló; Byron Manfrédje Schumanntól)* = *Budapesti Szemle*, 1888, 53, 135, 447–463; *Zenészeti szemle (Schumann: a paradicsom és a peri; Berlioz: Requiem; Dvořák: Stabat Mater)* = *Budapesti Szemle*, 1888, 54, 137, 284–291; *A zene a francia forradalom idejében* = *Budapesti Szemle*, 1888, 56, 143, 212–223.

almanachjában már ez szerepel: „Schütz Miksa, jogtudor,⁴⁹ a zene elméletének s történetének magántanára”.⁵⁰ Az 1888. március 21-én tartandó első előadásának híre, mely *A francia forradalom zenéjének története* címet kapta, bejárta a magyar sajtót.⁵¹ Az eseményről, melyen jelen volt Heinrich Gusztáv dékán, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Pónori Thewrewk Emil is, a *Nemzet* számolt be a legrészletesebben.⁵² Az előadás tematikája a francia *Revue des deux Mondes* figyelmét is felkeltette, amely lap számára Dürer Emil tervezett hosszabb cikket írni.⁵³ A vallás- és közoktatásügyi miniszter a magántanári kinevezést júniusban hagyta jóvá.⁵⁴

Schütz 1888 őszén előadásokat szándékozott tartani az egyetemen a zenéről és a zene történetéről, de ebben megakadályozta korai halála. Júliusban kiújult korábbi idegi eredetű betegsége,⁵⁵ amit Kaltenleutgebenben tervezett kezelteni, majd Grazba utazott Krafft-Ebing⁵⁶ gyógyintézetébe, ahol szeptemberben meghalt.⁵⁷

2. ábra. Leopold Bude: Dr. Max Schütz sírköve (MILEV, accessed March 17, 2023, <http://collections.milev.hu/items/show/34025>)

⁴⁹ Jogi témájú írásai: *A szerzői jogról szóló (1884: XVI.) törvénycikknek a zeneművek és zeneszerzők jogviszonyáról szóló rendelkezései* = *Jogtudományi Közlöny*, 1884, 47, 370–372 és 48, 378–380.

⁵⁰ *A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1887–88. évről*. Bp., 1888, 36.

⁵¹ Ld. pl. *Egyenlőség*, 1888. március 18., 12, 8; *Fővárosi Lapok*, 1888. március 22., 82, 599.

⁵² *Nemzet* (esti kiadás), 1888. március 21., 1888 (81), 1; továbbá: *Pesti Hírlap*, 1888. március 22., 82 (3319), 3–4.

⁵³ *Pesti Hírlap*, 1888. szeptember 15., 255 (3492), 5.

⁵⁴ *Budapesti Közlöny*, 1888. június 5., 130, 5, valamint *Budapesti Hírlap*, 1888. június 6., 156, 7; *Pesti Hírlap*, 1888. június 6., 156 (3393), 6.

⁵⁵ *A Budapesti Hírlap* a halál okaként azt írja, hogy „Schütz dr. évek óta mint országgyűlési gyorsíró is működött; ez az idegfejesítő munkásság, a zsurnaliztái kötelességek mellett, aláásta egészségét”. Betegsége nem új keletű, már korábban is voltak nagyfokú panaszai. = *Budapesti Hírlap*, 1888. szeptember 12., 252, 6.

⁵⁶ Richard Freiherr von Krafft-Ebing (1840–1902) német–osztrák orvos, igazságügyi orvosszakértő, pszichiáter és szexológus, 1873 és 1889 között a grazi elmegyógyintézetet vezette.

⁵⁷ *Nemzet*, 1888. szeptember 12., 2169 (252), 2–3; *Pesti Hírlap*, 1888. szeptember 12., 252 (3489), 4.

A *Nemzet* nekrológiájában kiemeli: „Dr. Schütz Miksa igen kiváló és tisztelt állást foglalt el a hírlapirodalomban, tollát színgazdagság, kritikáját pedig igazságosság jellemezte. Halála bizonyára széles körben fog részvétet kelteni.”⁵⁸ Utóbbi megállapítás be is igazolódott: ugyanez az orgánum részletes beszámolót közölt a gyászszertartásról: „A ravatalt egészen elborították a koszorúk. A magyarországi hírlapírók nyugdíjintézete hatalmas nemzeti szalaggal díszített babérkoszorút helyezett első halottjának ravatalára. Koszorúkat küldtek továbbá a család tagjain kívül a »Pester Lloyd« munkatársai, Kraff[f]t-Ebing báróné, a budapesti írók és művészek társasága, Deutsch Antal, Singer Zsigmond és még számos budapesti család.”⁵⁹ Az egyházi szertartás után dr. Sturm Albert, a *Pester Lloyd* munkatársa búcsúztatta egykori kollégáját, majd Friedmann Lipót a magyarországi hírlapírók nevében vett végső búcsút.⁶⁰ Schütz magánemberként aktív közösségi életet élt, például a Budapest Hegyvidéki Turistaegyletnek nemcsak tagja, hanem tisztségviselője is volt.⁶¹ Szabadidejét szívesen töltötte írók és művészek társaságában, tagja volt a Budapesti Zenekedvelők Egyletének⁶² is.

Theodor Helm, Oskar Berggruen és Gotthard Wöhler

A *Pester Lloyd* rendszeresen beszámolt Bécs zenei történéseiről is Theodor Helm (1843–1920) révén. A bécsi születésű zenekritikus és szakíró számtalan német nyelvű orgánumnak dolgozott, többek között írt a császárvárosban a *Neues Fremdenblatt*, a *Wiener Salonblatt*, a *Deutsche Zeitung* számára, Lipcsében a *Die Tonhalle*, a *Musikalisches Wochenblatt*, Budapesten a *Pester Lloyd* jelentette meg az írásait. Ezek mellett a *Kalender für die musikalische Welt*, valamint az *Illustriertes Musik-, Theater- und Literatur-Journal* is közölte a cikkeit. Zeneileg Eduard

⁵⁸ Ugyanezt emelte ki a *Fővárosi Lapok* is (1888. szeptember 21., 252, 1846.), valamint azt, hogy Schütz zeneszerzőként is működött, „de a zene ügyének nagyobb szolgálatot tett bírálataival és zenei tanulmányaival, melyek a külföld e nemű irodalmában is számottevők volnának”. Ebbéli érdemeit hangsúlyozta a *Pesti Napló* is (1888. szeptember 12., 252, 2).

⁵⁹ *Nemzet*, 1888. szeptember 14., 2171 (254), 3. Ld. továbbá: *Pesti Napló*, 1888. szeptember 14., 254, 2; *Pesti Hírlap*, 1888. szeptember 14., 254 (3491), 7; valamint *Vasárnapi Ujság*, 1888. szeptember 16., 38, 630.

⁶⁰ *Uo.*, *Nemzet*, 2171. Még a *Borsszem Jankó* is finoman búcsúzott tőle: „Schütz Miksa. Igazságos voltál / Elejétől végig, / Elhunyt titkos zsenik / Rád fogukat fenik. / Majd hajadat (?) tépik. // De ne félj! / Amott túl / Jutalom fejében, / Kinzott füled dobját / Részesíteni fogják / Mennyei zenében.” = *Borsszem Jankó*, 1888. szeptember. 16., 1079 (38), 8. A *Pester Lloyd* szeptember 12. és 14. között négy cikket közölt Schütz halála kapcsán.

⁶¹ Többek között Hegedűs Sándor, Ábrányi Emil, Horn Ede társaságában. Az egyesület célja „a budapesti hegyvidék turistikájának fejlesztése és utak által hozzáférhetőkké tétele, menházak építése, kirándulások, felolvasások, mulatságok rendezése által a hegyvidék társas életének élénkítése” volt. Ld. *Nemzet*, 1888. augusztus 6., 2134, 2.

⁶² Ld. *Pesti Hírlap*, 1889. január 6., 6, 4.

Hanslickkal szemben helyezkedett el, az 'újnémet iskolát' (Neudeutsche Schule) képviselte Ausztriában.⁶³

Oskar Berggruen (1842 v. 1843–1903) neve szintén előfordul a *Pester Lloyd*-ban zenei tematikájú írások kapcsán. Jogot végzett, majd művészettörténeti és zenei érdeklődése nyomán a Bécsben megjelenő *Die Graphischen Künste* című kiadványt jegyezte szerkesztőként. 1889-ben Párizsba költözött, ahol zenei és közéleti lapoknak írt.⁶⁴ Kettős érdeklődési körét jól tudta ötvözni többek között a *Das Bühnenfestspiel in Bayreuth im Hinblick auf die bildende Kunst* (Lipcsé, 1877) című írásában. Fordítóként is jegyezték.⁶⁵

Gotthard Wöhler (1818–1888) nevét ugyancsak meg kell említeni, mivel több szálon is kapcsolódott a magyar főváros zenei életéhez, igaz, zenei szakíróként elsősorban az *Ungarischer Lloyd*-ban publikált. Wöhler egy német énekes fiaként látta meg a napvilágot Ludwigslust városában, majd teológia tanulmányokat folytatott Rostockban, amelyeket zenei stúdiumok követtek Lipcsében Mendelssohn-nál és Schumann-nál. Ezek után Stralsundban magántanítványokkal foglalkozott, majd 1845 és 1856 között Greifswaldban volt énektanár. 1856-tól Pesten működött, a Pest-Budai Hangászegyesületi Zenedében nyert alkalmazást.⁶⁶ Wöhler a Schumann családdal baráti kapcsolatot ápolt. A viszonyra némi árnyék vetült Clara Schumann 1856. február 23-i pesti hangversenye kapcsán, mivel az általa a Zenede számára felajánlott anyagi támogatást Wöhler 'kikényszerítettnek' nevezte, és ennek nyílt levélben hangot is adott a *Pester Lloyd*-ban. Munkáltatója az állítástól a *Pesti Napló*-ban elhatárolódott, illetve a *Pester Lloyd* is fenntartásokkal kezelte. Annyi bizonyos, hogy Wöhler maga is szerepelt a hangversenyen, saját kompozícióját adta elő, de a siker elmaradt.⁶⁷ A sajtó ízekre szedte a műsorra tűzött balla-

⁶³ BOISITS, Barbara, *Helm, Theodor Otto = Oesterreichischen Musiklexikon* online, begr. v. Rudolf Flotzinger, hg. v. Barbara Boisits https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_H/Helm_Theodor.xml (letöltve: 2022. 10. 19.). Ld. még *Neues Wiener Tagblatt*, 1920. december 24., 353, 9–10.

⁶⁴ N. N., *Dr. Oskar Berggruen = Neue Freie Presse*, 1903. október 26., 14068, 7. Ld. még: DUFETEL, Nicolas, „Aimez-vous Brahms...”, *Zur Brahms-Rezeption in Frankreich um 1900 = SANDBERGER, Wolfgang, Konfrontationen, Symposium, Musik im Spannungsfeld des deutsch-französischen Verhältnisses 1871–1918* (Lübeck, 2018), 38–54, itt a 'Die Nachrufe oder der Kampf um das zukünftige Dasein' című alfejezet.

⁶⁵ *Cavalleria rusticana, Sizilianische Bauernehre*; Oper in einem Aufzug; dem gleichnamigen Volksstück von G. Verga entnommen; Mit Benutzung der Übersetzung von Oscar Berggruen für die deutschen Bühnen bearbeitet (Berlin, 1890). A fordítás azonban nem sikerült maradéktalanul, ld. Dr. HELM, Theodor, *Wiener Musikbrief = Pester Lloyd*, 1890. március 25., 83, 1. mell.

⁶⁶ Ld. <https://sbd.schumann-portal.de/Person.html?ID=1732>, valamint *Fővárosi Lapok*, 1888. június 16., 166, 1221–1222; továbbá *Aus dem Jahrbuch des Pest-Ofner Musikvereins-Conservatoriums für das Jahr 1857*, 18. Jg, hg. v. Gabriel Mátray, Pest, 1858, 68. és 73. Nyugállományba vonulásáig, 1885-ig az intézményben dolgozott. Ld. *Nemzet*, 1885. október 15. 1120, 3.

⁶⁷ BÓNIS Ferenc, *Schumann és Mosonyi, Gyermekjelenetek és Magyar gyermekvilág = Zene-tudományi Dolgozatok* 2000, 71–81, itt 72.

dáját, azt ízléstelennek és unalmasnak találta, valamint rámutatott arra, hogy az énektanári és előadóművészi pálya nem azonos.⁶⁸

Wöhler az evangélikus gimnáziumban is tanított éneket,⁶⁹ valamint az orgona iránt is mutatott érdeklődést; a budapesti zsinagóga nagy orgonája az ő tervei alapján készült. A zsidó felekezeti sajtó szerint jártas volt a templomi orgonálásban, Észak-Németországban szerzett ez irányú tapasztalatot, valamint Pommerániában orgonafelügyelőként is tevékenykedett. Wöhler volt az általa tervezett hangszer első orgonistája.⁷⁰

Zenei téren komponistaként,⁷¹ librettófordítóként⁷² és zenekritikusként is jelen volt. Utóbbi kapcsán 1868 és 1875 között az *Ungarischer Lloyd*ban publikálta zenei tárgyú írásait, melyek mennyisége és periodicitása alapján valószínű, hogy 1868 és 1875 között külső munkatársként volt jelen a lapnál.⁷³

Az *Ungarischer Lloyd* kapcsán meg lehet még említeni Mihalovich Ödön (1842–1929), az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia későbbi igazgatója nevét is, aki pályája elején szintén írt zenei tárgyú cikkeket a lap számára.⁷⁴

⁶⁸ MIKUSI Balázs, „How Many Thousands of a Lazy Millionaire Are Tantamount to These Hundred Forints?” *Clara Schumann's Donation to the National Conservatory in Pest* = *Studia Musicologica*, 53(2012), 4, 459–485.

⁶⁹ *A Pesti Ág. Hitv. Gymnasium Értesítője 1864/65*, Pest, 1865, 26.

⁷⁰ GROSZMANN Zsigmond, *A pesti zsidó istentisztelet = Egyenlőség*, 1933. január 28., 16, 11. Mivel Wöhler nem volt zsidó vallású, így orgonálhatott szombatoként és ünnepnapokon a zsinagóga istentiszteletein. Wöhler érdemeihez ld. továbbá: N. N., *Gotthard Wöhler † = Pester Lloyd*, 1888. június 15., 137, esti kiadás. 3. Wöhlernek volt lehetősége megmutatni az orgonát Saint-Saënsnak is. Ld. *Fővárosi Lapok*, 1879. március 7., 55, 264. Az orgona jó hírét Liszt Ferenc vitte, akinek Wöhler 1865 szeptemberében mutatta meg a hangszert. Ld. VADÁSZ Éva, *A pesti zsidó templom első ötven éve = Magyar Zsidó Szemle*, 26(1909), 3, 193–227, itt 226.

⁷¹ Zeneszerzői tevékenységére egy példa nemzeti himnuszunk megzenésítése. Ld. RISKÓ Kata, *Erkel Hymnuszának keletkezése és hagyományozódásának története az első világháborúig = A magyar Himnusz képes albuma*, szerk. Tóth Magdaléna, Bp., 2017, 97–127.

⁷² Wöhler fordította le németre Erkel *Brankovics* című operáját. Ld. *Fővárosi Lapok*, 1874. július 11., 156, 683.

⁷³ Legány Dezső szerint Schütz Miksa nemcsak a *Pester Lloyd*ban, hanem a *Neues Pester Journal*ban is publikált zenekritikákat, melyek alapján Hanslick-epigonnak tekinthető. Ezzel szemben Gotthard Wöhler, valamint a *Budapester Tagblatt* zenei referense, Steiger Lajos ettől az irányzattól független volt, ahogy az egész magyar nyelvű sajtó is. Ld. LEGÁNY Dezső, *Együttműködési távlatok a magyar és osztrák Liszt-kutatásban = Magyar Zene*, 36(1995), 1, 22–26, itt 23.

⁷⁴ MIHALOVICH, Edmund v., *Der Tannhäuser im Nationaltheater* = *UL*, 1871. március 4., 52. mell.; [Edmund v. Mihalovich]: „Tannhäuser” im Nationaltheater = *UL*, 1871. március 14., 60, 3; *Rückblick auf Hans Richter's Orchesterkonzerte* = *UL*, 1872. március 31. 77. sz. mell.

Ujvári, Hedvig

Contributions à l'étude des carrières de quelques critiques musicaux travaillant pour les revues de langue allemande (surtout le *Pester Lloyd*) dans la période d'après le Compromis

Lorsque, en décembre 1867, Miksa Falk a pris les rênes du *Pester Lloyd*, il exposa immédiatement, en trois articles, son programme journalistique, ainsi que l'orientation politique de son périodique. Il s'adresse avant tout aux collaborateurs du journal : il les considère comme les éléments indispensables de l'accomplissement de sa mission. Falk affirme aussi vouloir s'appuyer sur 'les forces littéraires honnêtes' autour de la revue, ainsi que sur les experts et les professionnels de bonne volonté, susceptibles de soutenir ses efforts visant 'l'ascension matérielle et intellectuelle de la Hongrie'.

Depuis sa création, en 1854, la revue *Pester Lloyd* ne se contentait pas de fournir à ses lecteurs des nouvelles économiques et politiques : la rubrique *feuilleton* a été consacrée à l'information culturelle. L'un des objectifs principaux de Falk fut de s'assurer la collaboration des meilleurs feuilletonistes de son temps. Albert Sturm, Adolf Dux, Lajos Hevesi, Adolf Silberstein-Ötvös, Miksa Nordau, Ármin Vámbéry ont en effet publié des critiques littéraires, théâtrales et des récits de voyage d'excellente qualité. En dehors de ces écrits, un tas de commentaires voués à la vie musicale de Vienne et de Budapest – de la plume de Miksa Schütz, Theodor Helm et Oskar Berggruen – ont vu le jour dans la revue. Il convient de mentionner aussi le nom de Gotthard Wöhler, qui a été le collaborateur musical de l'*Ungarischer Lloyd* (actif entre 1867 et 1876). La reconstitution de la carrière des spécialistes de la vie musicale passe par l'étude des renseignements fournis dans la presse nationale.

Keywords: 19th century, musical criticism, *Pester Lloyd*, Miksa Schütz, Ferenc Liszt, Richard Wagner.